

УДК 336.14.

*О.А. Вінницька
аспірантка
Національної академії статистики,
обліку та аудиту*

ПЕРСПЕКТИВИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Постановка проблеми. В сучасних умовах зростає значення бюджетної політики органів місцевого самоврядування у проведенні економічної регіональної політики, вирішенні соціальних проблем, підтримці незахищених і малозабезпечених верств населення, що потребує відповідного теоретичного обґрунтування.

Вирішальним фактором ефективної бюджетної політики на місцевому рівні є забезпечення фінансової незалежності місцевих органів влади. На сучасному етапі реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади визнано одним із найважливіших напрямів державної політики. Потребують вирішення проблеми чіткого визначення функцій, сфер відповідальності місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, зміцнення власної дохідної бази місцевого самоврядування і основ самостійності місцевих бюджетів, встановлення прозорих процедур надання бюджетних трансфертів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що стосуються бюджетної політики, місцевих бюджетів докладно висвітлюються в науковій літературі. Різнобічні аспекти окресленої проблематики відображені у працях таких вчених, як О. Василик, І. Запатріна, О. Кириленко, В. Кравченко, І. Луніна, В. Опарін, К. Павлюк, Ю. Пасічник, Л. Шаблиста та ін. Разом з тим, в економічній літературі недостатньо досліджені можливості реалізації бюджетної політики органів місцевого самоврядування відповідно до нових умов розвитку фінансової системи України, визначених реформуванням місцевого самоврядування та децентралізацією влади. Вдосконалення потребують правові, організаційні, функціональні аспекти управління формуванням та використанням фінансової бази територій.

Метою дослідження є визначення особливостей формування та реалізації бюджетної політики, а також розробка пропозицій щодо перспектив диверсифікації бюджетної політики на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «політика» використовується в різних значеннях, але в цілому політика формується у сфері відносин і діяльності, яка пов'язана з державною владою. Це формулювання поняття політики в загальному плані. Достатньо точно, на наш погляд, відображає поняття політики переклад цього слова з грецької мови на українську: *politike* – мистецтво управління державою. Ця ж точка зору підтверджується в словнику А. Д. Вейсмана – фінансова політика – державна наука, вміння правити державою [1], С. І. Ожегов розглядав політику як діяльність органів державної влади і державного управління, що відображає суспільний устрій і економічну структуру країни а також діяльність партій і інших організацій, суспільних угруповань, яка визначається їх інтересами і цілями [2]. Ці визначення вказують на те, що, з одного боку обов'язковим суб'єктом політики є держава, а також на те, що це майстерність управління.

Зміст політики виражається її цілями, напрямками державного розвитку, вирішенні визначених проблем, в мотивах і механізмі ухвалення політичних рішень. Зміст політики виражається її цілями, напрямками державного розвитку, вирішенні поставлених проблем, в мотивах і механізмі ухвалення політичних рішень. Політика має активний вплив на всі сфери діяльності держави, зокрема на її економіку, а економіка, в свою чергу, впливає на політику.

Визначаючи місце бюджетної політики у політиці держави, існує думка, що бюджетна політика є складовою фінансової, яка в свою чергу є частиною економічної, а економічна політика – складовою політики держави [3].

Розглянемо загальні ознаки політики держави, та фінансової політики, які будуть характерні й для бюджетної політики.

Вітчизняний вчений І. Лютий, звертаючи увагу на те, що будь-який уряд, прийшовши до влади, намагається, використовуючи існуюче законодавство, адміністративний ресурс, посилити вплив влади на суспільство через відповідну політику, вважає, що «політика – це пошук компромісу між інтересами влади й суспільства. Саме на це спрямовані формування й розвиток системи

та інститутів державної влади, соціально-економічна, фінансова й бюджетна політика» [4, с. 13].

Політику також розглядають як «діяльність, що має своєю метою регулювання взаємин між людьми для забезпечення певного стану деякої суспільної одиниці (суспільного утворення)» [5, с. 494], та одну «з форм діяльності щодо управління суспільними відносинами і зв'язками, які виникають між людьми в процесі створення матеріальних і духовних цінностей» [6, с. 422]. На думку В. Дем'янишина, політика – це «діяльність держави (класів, соціальних верств, груп), що регулює відносини в суспільстві й направлена на реалізації власних потреб та інтересів» [3, с. 162].

Таким чином, спільними рисами для наведених визначень політики є діяльність держави щодо регулювання відносини в суспільстві, діяльність щодо управління суспільними відносинами. Відмітимо, що ці риси притаманні і фінансовій та бюджетній політиці.

Однією з головних складових частин фінансової політики є бюджетна політика. Саме бюджетна політика, в якій відображаються інтереси держави, функції держави, що вимагають для вирішення поставлених задач бюджетних коштів, займає провідне місце в економічній політиці країни, її концепція формує і податкову, і інвестиційну політику. Висока державна оцінка ролі бюджетної політики в економічній політиці країни визначає її основоположне і першорядне значення і у фінансовій політиці.

Бюджетна політика також пов'язана з мобілізацією та використанням фінансових ресурсів з метою забезпечення найважливіших державних програм. Суб'єктами державної бюджетної політики в Україні є державні органи законодавчої та виконавчої влади (на загальнодержавному рівні); республіканські (АР Крим) органи влади; органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади; регіональні адміністрації [7, с. 272].

Саме бюджетна політика, в якій відтіняються інтереси і функції держави, що вимагають для вирішення поставлених завдань бюджетних коштів, є провідною, її концепція формує і податкову, і інвестиційну і інші політики. Таким чином, бюджетна політика зазвичай розглядається як складова фінансової політики.

Аналіз наукової літератури, дозволив зробити висновок, що існують різні думки у визначенні терміну бюджетна політика і поряд

з категорією «бюджетна політика» зустрічаються терміни «фіскально-бюджетна», «бюджетно-податкова», «фіскальна політика», «фінансово-бюджетна», «фіскальна» тощо. Очевидно, що перераховані категорії відображають лише окремі аспекти бюджетної політики, причому акценти зміщуються на політику щодо формування дохідної частини бюджету. Спробуємо систематизувати спільні риси та відмінності в таких визначеннях.

Розглядаючи визначення бюджетної політики, відмітимо, що в економічній літературі нема єдиних підходів до трактування змісту бюджетної політики, в процесі дослідження виявлено, що пропонується різне бачення цієї категорії.

Першим, найбільш поширеним напрямом у трактуванні бюджетної політики є її визначення як діяльності держави (діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування), щодо регулювання бюджетного процесу.

Так, автори економічного словника вважають, що: «бюджетна політика - цілеспрямована і планомірна діяльність держави щодо раціонального використання важелів бюджетного регулювання темпів частки одержавлення національного доходу, джерел його формування та вибору оптимальної структури витрат з метою підтримання стабільного економічного зростання в країні й досягнення стратегічних цілей суспільства» [8, с. 67-68].

В. Г. Дем'янишин вважає, що бюджетна політика держави – це діяльність органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування з визначення стратегічної мети, напрямів, завдань і пріоритетів розвитку бюджетних відносин, засобів бюджетної тактики для їх досягнення, а також застосування цих засобів [3, с. 169].

Л. О. Омелянович вважає, бюджетна політика – це регламентована нормами права діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування і учасників бюджетної політики по складанню і розгляду проектів бюджетів, проектів бюджетів державних позабюджетних фондів, затвердженню і виконанню бюджетів і бюджетів державних позабюджетних фондів [9, с. 222]. Ці визначення заслуговують на увагу, оскільки в них суб'єкт не обмежується лише державою, а звертається увага на те, що і

діяльність органів місцевого самоврядування є важливою при формуванні бюджетної політики.

Другий напрям у визначенні бюджетної політики – це бачення її як сукупності заходів держави для забезпечення економічного зростання та соціального розвитку.

У вітчизняній літературі найпоширенішим є визначення бюджетної політики, яке сформулювали О. Василик і К. Павлюк як «сукупність заходів держави щодо організації та використання фінансів для забезпечення економічного і соціального розвитку» [10, с. 53]. Аналогічне трактування бюджетної політики наводиться і в іншому вітчизняному виданні – це «сукупність заходів щодо організації та використання державних фінансів для забезпечення економічного зростання та соціального розвитку» [11, с. 177]. В цьому ж виданні наводиться й інше визначення бюджетної політики як системної сукупності пріоритетів (національних інтересів), наукових підходів і конкретних заходів щодо цілеспрямованої діяльності держави з регулювання бюджетного процесу і використання бюджетної системи для рішення економічних та соціальних завдань країни [11, с. 177].

Даючи визначення суті бюджетної політики як організаційно-фінансової категорії Т. Г. Бондарук вважає, що «вона є системою цілей, заходів та дій державних органів влади та органів місцевого самоврядування в галузі управління бюджетним процесом, спрямованою на реалізацію всіх функцій бюджету з метою досягнення визначеного на певному етапі економічного і соціального ефекту» [7, с. 272], відзначаючи, що суб'єктами її є поряд з державними органами влади і органи місцевого самоврядування.

До третього напрямку можна віднести визначення в яких бюджетну політику трактують як інструмент регулювання економіки. Цікаве розуміння суті бюджетної політики висловлює В. Андріанов: «бюджетна політика – це політика зміни державних видатків і доходів з метою підтримання ринкової рівноваги та стимулювання розвитку окремих сфер і галузей національної економіки» [12, с. 29].

Четвертим напрямом можна вважати визначення бюджетної політики як системи відносин та рішень для досягнення певних політичних цілей та використання на суспільні потреби.

Так, В. Дем'янишин зазначає, що зміст бюджетної політики полягає у використанні державою бюджетних відносин для досягнення певних політичних цілей [3 с. 157]. «Ці відносини стосуються насамперед формування й використання державою свого основного централізованого фонду грошових коштів, і знаходять своє відображення у доходах бюджету, методах їхньої мобілізації, видатках бюджету і методах та напрямках їхнього використання на суспільні потреби» [3 с. 157].

У фінансово-кредитному енциклопедичному словнику бюджетна політика визначається як «сукупність рішень, які приймають органи законодавчої (представницької) та виконавчої влади на виконання заходів, пов'язаних із визначенням основних напрямів розвитку бюджетних відносин і формуванням конкретних шляхів їх використання в інтересах громадян, суспільства і держави» [13, с. 125]. У цьому трактуванні бюджетна політика ототожнюється лише зі сукупністю рішень органів представницької та виконавчої влади.

До п'ятого напрямку належать визначення в яких розкривається зміст бюджетної політики яка впливає на операції з формування, розподілу і використання коштів державного бюджету.

На думку В. П. Кудряшова, бюджетна політика охоплює операції з формування, розподілу і використання коштів державного бюджету з метою досягнення певних результатів [14, с. 323]. Державна бюджетна політика, що охоплює всю сукупність відносин учасників бюджетного процесу та орієнтується на інтереси окремих регіонів є не просто сумою окремих регіональних бюджетних політик. Із цього визначення бачимо, що ряд дослідників ототожнюють терміни бюджетна і фінансова, (податкова) політика [15, с. 21], з чим ми не можемо погодитись, тому що це визначення може стосуватися будь-якого виду економічної політики.

Наступним, шостим напрямом є визначення в яких ототожнюється бюджетна і податкова політики. Відзначимо, що в економічній літературі зустрічається досить часто поняття «фінансово-бюджетна», «податково-бюджетна», «бюджетно-податкова» або «фінансова» політика держави.

Хоча законодавство багатьох країн розділяє поняття «бюджет» і «податки», ряд економістів погоджуються, що термін

«бюджетна політика» і «фіскальна політика» є синонімами [15, с. 21]. Так, на думку А. Селіщева, фіскальна (бюджетно-податкова) політика включає в себе маніпулювання державними витратами і податками для досягнення певних економічних результатів [16, с. 143].

На наш погляд, терміни «фіскально-бюджетна», «бюджетно-податкова» політика не дають повного уявлення про суть бюджетної політики. Враховуючи те, що податки – головна складова доходів бюджетної політики будь-якої країни, доречно все-таки визначати сутність бюджетної політики в цілому. Поняття «фіскальна політика» за своєю суттю набагато вужче по змісту і отже, не може бути прирівняне до бюджетної політики. Очевидно, що перераховані категорії відображають лише окремі аспекти бюджетної політики, причому акценти зміщуються на політику в області формування дохідної частини бюджету.

Сьомий напрям об'єднує визначення бюджетної політики на місцевому (регіональному) рівні, муніципальної бюджетної політики. Відмітимо, що визначення бюджетної політики органів місцевого самоврядування в економічній літературі практично не зустрічаються.

В. І. Кравченко одним із перших з вітчизняних економістів дає визначення муніципальної бюджетної політики, як комплексу взаємоузгоджених заходів, які розробляються і здійснюються представницькими та виконавчими органами місцевого самоврядування, а також органами виконавчої влади з метою забезпечення гармонійного соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, фінансового забезпечення регіональних та місцевих програм та проектів, фінансування та утримання об'єктів соціально-культурної сфери та житлово-комунального господарства, що знаходиться у комунальній власності, а також соціального забезпечення жителів відповідних територіальних громад, фінансування управлінських, економічних та соціальних послуг [17, с. 13-14].

Аналіз вказаних визначень дозволяє зробити висновок, що, по суті, всі вони відображають тим чи іншим чином зміст бюджетної політики. При цьому, більшість авторів її основою вважають сукупність дій, заходів, рішень. На наш погляд, це правомірно,

оскільки самим терміном «політика» є сукупність економічних, правових і організаційних заходів, форм і методів управління економікою і суспільством. Але, враховуючи все зростаючу спрямованість державної політики на задоволення інтересів і поліпшення якості життя населення, ми схильні розділяти точку зору О. Д. Василика, В. П. Кудряшова.

Аналіз підходів до визначення бюджетної політики дає можливість зробити такі висновки. Бюджетна політика є однією із складових частин фінансової політики. У складі останньої вона має відносно самостійне значення. Не завжди у визначенні бюджетної політики згадуються її цілі та завдання, що також є не зовсім вдалим. Зведення бюджетної політики до сукупності законодавчих актів, інструментів, заходів органів державної влади тощо являє собою змішаний підхід, при якому характеризується її інструменти а не зміст.

Теоретичний аналіз змісту політики держави взагалі і фінансової політики як її активної і дієвої форми, способу здійснення і забезпечення ресурсами, регулювання економічних відносин дозволяє сформулювати методологічні позиції в розкритті сутнісного змісту бюджетної політики органів місцевого самоврядування. На даному етапі наукового дослідження можна зробити наступні теоретичні висновки.

Методологія дослідження фінансово-економічного змісту бюджетної політики органів місцевого самоврядування повинна вирішувати наступні теоретичні завдання:

- виявлення об'єктивного змісту бюджетної політики органів місцевого самоврядування, що визначається її дією на рух (формування і використання) реальних (бюджетних, податкових і інших) фінансових потоків, кругообігу грошових фондів;
- встановлення її залежності від характеру, діяльності і функцій держави та органів місцевого самоврядування;
- віддзеркалення в бюджетній політиці органів місцевого самоврядування і напрямках вдосконалення її формування і реалізації чинника часу, динамізму, зв'язку з конкретним етапом економічного розвитку і трансформації суспільства, національної економіки;
- розкриття залежностей, суперечностей внутрішнього (об'єктивного) і нормативно-законодавчого механізму формування і реалізації бюджетної політики органів місцевого самоврядування в

реальній діяльності держави, її законодавчих, виконавчих, контрольних інститутів, та органів місцевого самоврядування в реальному бюджетному процесі, його стадіях;

- застосування принципу системності, у зв'язку з чим бюджетна політика органів місцевого самоврядування повинна розглядатися не тільки як макроекономічна, але і як регіональна і мікроекономічна категорія, що відображає економічні, фінансово-бюджетно-податкові відносини, аж до територіальних утворень, суб'єктів господарювання, корпоративних структур, фізичних осіб, індивідуальних підприємців, населення (домашніх господарств), бюджетних установ, платників податків.

Аналіз показує, що в науковій літературі наводяться трактування бюджетної політики, в яких не повно відображаються або відсутні вказані методологічні аспекти розкриття змісту бюджетної політики як фінансово-економічної категорії.

Розуміння бюджетної політики органів місцевого самоврядування як фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування у сфері бюджетних відносин, по якнайповнішому забезпеченню бюджетними ресурсами задоволення потреб всього населення, всіх членів суспільства в суспільних благах і послугах та на користь розвитку всього суспільства може конкретизуватися, на нашу думку, в двох аспектах.

По-перше, бюджетну політику органів місцевого самоврядування слід визначати як відносини діяльності держави та органів місцевого самоврядування по управлінню фінансовими потоками, кругообігом і бюджетними ресурсами з метою вирішення завдань забезпечення населення відповідними суспільно необхідними на даному етапі соціальними благами і послугами.

По-друге, бюджетна політика органів місцевого самоврядування – це система фінансово-організаційних відносин їх діяльності по формуванню і використанню бюджетних ресурсів за допомогою механізму її реалізації.

Таким чином, бюджетна політика в концентрованому виразі є сукупністю фінансово-економічних відносин, що проявляються у системно організованій діяльності органів місцевого самоврядування відповідно до їх функціональної ролі у суспільстві, спрямованої на фінансове забезпечення потреб населення у суспільних благах і послугах на користь розвитку всього суспільства.

Підтримуємо думку Мацюри С. І [18], що слід розрізняти бюджетну політику органів місцевого самоврядування, що розробляється і проводиться самими органами місцевого самоврядування (та політика, що повинна здійснюватися для узгодженого розвитку на конкретній території з урахуванням місцевих умов) і державну бюджетну регіональну політику, яка забезпечує дієвість бюджетної політики на місцях. Тільки при такому підході може бути створена реальна основа для становлення прозорої і несуперечливої бюджетної політики органів місцевого самоврядування, що визнає як загальну ідеологію взаєморозуміння, так і наявність специфічних інтересів у держави, органів місцевого самоврядування, регіонів, окремих територій. На рівні окремих регіонів України, має сенс застосовувати термін внутрішньорегіональна бюджетна політика. Якщо прерогатива проведення регіональної бюджетної політики лежить в основному на державних органах влади і управління, то внутрішньорегіональна бюджетна політика – завдання місцевих органів влади.

Внутрішньорегіональна бюджетна політика включає набір важелів і методів впливу на територію і направлена на розвиток конкретного регіону. Кожна з таких територій має свої особливості, тому до них не можуть бути застосовані єдині методи реалізації досліджуваної нами політики. Часто один адміністративний регіон об'єднує абсолютно неоднорідні за своєю природою і характером частини, які об'єднує разом тільки їх адміністративний статус. Саме для таких частин, об'єднаних в один регіон, і необхідна виважена внутрішньорегіональна бюджетна політика (рис.1).

Причому, приклад західних країн показує, що регіональна бюджетна політика практично всі свої функції може передати внутрішньорегіональній, залишивши за собою право координації і турботи про проблемні регіони, фактично перетворюючись на внутрішньорегіональну бюджетну політику.

Серед найбільш важливих чинників, що визначають проведення регіональної і внутрішньорегіональної бюджетної політики, можна назвати територіальну диференціацію соціально-економічних проблем усередині регіону. Саме проблемна диференціація визначає розвиток і реалізацію ідей цієї політики.

Рис. 1. Диверсифікація бюджетної політики на місцевому рівні залежно від суб'єктів її проведення

Висновки. Доведено, що існує відмінність між бюджетною політикою органів місцевого самоврядування, яка розробляється і проводиться ними самими (політика, що має здійснюватися для узгодженого розвитку на конкретній території з урахуванням місцевих умов), і державною бюджетною політикою щодо органів місцевого самоврядування, яка визначає дієвість бюджетної політики на місцях. Обґрунтовано, що перевага проведення регіональної бюджетної політики належить в основному державним органам влади і управління, а внутрішньорегіональна бюджетна політика є завданням обласних, районних рад та місцевих державних адміністрацій. Внутрішньорегіональна бюджетна політика спрямована на бюджетне фінансування соціально-економічного

розвитку конкретних регіонів, які мають свої особливості. Адміністративні регіони нерідко об'єднують неоднорідні за природою і характером території, що мають значну територіальну диференціацію соціально-економічних проблем. Саме для таких територій і необхідна виважена внутрішньорегіональна бюджетна політика.

Обґрунтовано, що мікрорегіональна бюджетна політика – це бюджетна політика на рівні місцевого самоврядування. Використовуючи мікрорегіональну бюджетну політику, органи місцевого самоврядування забезпечують бюджетними ресурсами надання суспільних благ і послуг для задоволення соціальних потреб населення і забезпечення гідного рівня його життя – охорони здоров'я, освіти, житлового будівництва, будівництва та експлуатації доріг, підтримання громадського порядку, впорядкування території, соціального забезпечення. Основою мікрорегіональної бюджетної політики є інститут місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь. СПб., 1899 г. 1370 стр. (Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь."Греко-латинский кабинет" Ю. А. Шичалина, 2006 г. , 1370 стр.)
2. Толковый словарь С.И.Ожегова, Н.Ю.Шведовой. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jobtoday.com.ua/slovar/slovo.php?gnm=25164>
3. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: [монографія]. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 496 с.
4. Лютий І. О. Теоретико-методологічні засади бюджетної політики./І.О. Лютий // Фінанси України. – 2009. – № 12(169). – С. 13–19.
5. Філософський енциклопедичний словник / [Голова редкол. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
6. Словарь философских терминов / [научная редакция профессора В. Г. Кузнецова] . – М. : ИНФРА – М, 2005. – (Библиотека словарей ИНФРА – М). - с. 422.

7. Бондарук Т.Г. Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні / Бондарук Т. Г.; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К.: Ін-т екон. та прогнозування, 2009. – 608 с.
8. Економічний енциклопедичний словник: у 2-х тт. / [Мочерний С. В., Ларіна В. С., Устенко О. А., Юрій С. І.]; за заг. ред. Мочерного С. В. у 2 т.– Львів: Світ. – Т. 2. – 2006. – 568 с.
9. Омелянович Л. О. Бюджетна система: інтегрований навчальний комплекс [Текст] / Омелянович Л. О. – Донецьк. – 2008. – с. 222
10. Василик О. Державні фінанси України: [підручник] / О. Василик, К. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 608 с.
11. Засади формування бюджетної політики держави: [наук. монографія] / [М. М. Єрмошенко, С. А. Єрохін, І. О. Плужніков та ін.]; за наук. ред. М. М. Єрмошенка. – К.: НАУ, 2003. – 284 с.
12. Андрианов В. Государственное регулирование и механизм саморегуляции в рыночной экономике (мировой опыт и Россия) / В. Андрианов // Вопросы экономики. – 1996. – № 9. – С. 29.
13. Финансово-кредитный энциклопедический словарь [под общ. ред. А. Г. Грязновой]. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.
14. Кудряшов В. П. Фінанси: [навч. посіб.]/ В.П. Кудряшов. – Херсон. –Олді-плюс, 2002. – 323 с.
15. Толковый словарь современных бюджетных терминов – М. НФПК, Баренц. Групп. Лтд.: Дмитрий график групп, 1999. – С. 21.
16. Селищев А. С. Макроекономика / А. С. Селищев; под ред. А. С. Леусского // СПб.: Питер, 2001. – С. 143.
17. Кравченко В. І. Основи муніципальної бюджетної політики: [навч. прогр. для працівників місцевого самоврядування. Кн. 5.] /В. І.Кравченко, О.Я. Лилик .– К. Асоціація міст України та громадян, 2006. – 142 с.
18. Мацюра С. І. Принципи та завдання бюджетної політики на місцевому рівні / С. І. Мацюра // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 3 (94). – С. 19–23 (0,5 друк. арк.).